

ViEPAG

Октомври 2023 година

Геополитиката започнува дома: **УЛОГАТА НА СТРАНСКИТЕ АКТЕРИ ВО ЕНЕРГЕТСКИОТ СЕКТОР НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА**

Автори: Марика Џолаи и Корина Стратулат

** За истражувачкиот проект*

Советодавната група за политики „Балканот во Европа“ спроведува сеопфатна студија за на геополитиката која се однесува на транзицијата кон зелена енергија во земјите од Западен Балкан. Оваа студија се базира на констатациите содржани во документот „Енергетиката во земјите од Западен Балкан“ (мај 2023 година) и на регионалното истражување за Западен Балкан во чии рамки беше спроведена теренска работа во периодот март-април 2023 година. Главните наоди во оваа студија се засноваат на податоци добиени преку канцелариско истражување и полуструктурирани интервјуа спроведени во периодот меѓу март и јуни 2023 година со шест експерти за енергетика, животна средина и природни ресурси, со пет претставници од релевантните министерства и енергетски компании, како и од Енергетската заедница. Градот Тузла, каде што се наоѓа најголемата термоцентра во БиХ, е избран како студија на случај. Марика Џолаи е предавач на Катедрата за мировни студии и меѓународен развој на Универзитетот во Бредфорд. Корина Стратулат е раководител на Програмата за европска политика и институции во Центарот за европски политики. and Institutions Programme at the European Policy Centre.

Стратешки препораки

- > БиХ треба да имплементира сеопфатни законски рамки кои го регулираат секој аспект од процесот на енергетска транзиција: обновливи извори, складирање енергија во форма на батериско складирање, водород и хидроенергија, искористување и складирање на јаглерод (CCUS), трговија со јаглерод, данок на јаглерод, електрични возила, дистрибуција/пренос на енергија, енергетска ефикасност, паметни градови, микро-мрежи и проекти за гасна енергија, во согласност со ЕУ и меѓународните стандарди.
- > БиХ треба да биде предмет на поголем притисок и на финансиска поддршка и експертиза во рамките на процесот на европска интеграција со цел да се постигне усогласеност.
- > Ангажманот на странските актери, особено Кина, бара силни нови механизми за проверка и одобрување, казнени мерки (на пр. парични казни за загадувачите и за прекршување на договорите) и координација на законските рамки на сите нивоа на управување, заедно со стратешка диверзификација на финансиите и капиталот под раководство на државата.
- > Поддршката за граѓанското општество и независните медиуми има клучно значење. Овие актери играат важна улога во тоа властите постојано да бидат „држени“ на одговорно однесување. Тие, исто така, можат да помогнат да се подигне свеста кај општото население во врска со разните предизвици и личната одговорност (на пр. да се намали потрошувачката на енергија, воведување изолација на своите домови или да се користат топлински пумпи), мобилизирајќи ја на тој начин јавната поддршка за реформи.
- > Повеќеслојното инвестирање во едукација на пошироката јавност во врска со еколошките, климатските и енергетските прашања треба да биде поддржано со финансиски средства од ЕУ и владата на БиХ и со стратешко планирање најмалку до 2030 година. Ова би требало да се комбинира со алтернативни и одржливи аранжмани за греење со цел да се намали влијанието кое би било предизвикано од затворањето на термоелектраните (ТЕ) во земјата.

Abstract

Комплицираните административни и законски рамки кои овозможуваат „процут“ на корупцијата и клиентелизмот во Босна и Херцеговина (БиХ) се пречки за тоа енергетскиот сектор на земјата да се движи во насока на нулта стапка на емисии до 2050 година. Понатаму, оваа студија сугерира дека странските актери се повеќе симптом отколку причина на бавната енергетска транзиција на БиХ. Нивна главна мотивација е да не вршат политичко влијание во БиХ. Наместо тоа, тие доаѓаат во земјата поради нејзиното изобилство на природни ресурси, добро развиената инфраструктура и производствени капацитети и со цел да генерираат профит. Тие не инвестираат за да преземат одговорност за одржливо управување со природните ресурси или производство на енергија, туку само за да обезбедат концесии и брзо да ги повлечат парите пред да преминат на нова работа и без да ги исполнат своите договорни обврски. Граѓаните на БиХ во меѓувреме остануваат неинформирани и во голема мера немоќни.

Методологија на истражувањето

Со цел прикажување на активностите и влијанието на странските инвестиции во енергетскиот сектор и енергетската транзиција на БиХ, авторите се потпираа на канцелариско и теренско истражување. Прибирањето податоци од научни анализи, текстови во весници, официјални документи и изјави и извештаи беше дополнето со информации добиени со интервјуа и состаноци со релевантните засегнати страни.

Беа направени полуструктурирани интервјуа со вкупно шест експерти за енергетика, животна средина и природни ресурси, како и со пет претставници од релевантните министерства и енергетски компании. Градот Тузла, каде што се наоѓа најголемата термоцентрала во БиХ, е избран како студија на случај. На 30 мај 2023 година беше организирана едnodневна експертска тркалезна маса со седум локални претставници на граѓанското општество, новинари, активисти и експерти кои разменија мислења во врска со главните прашања опфатени во ова истражување: Како се однесуваат странските актери во енергетскиот сектор на БиХ? И какво влијание имаат тие врз зелената транзиција на земјата?

Авторите исто така ги користеа и резултатите од истражувањето кое беше спроведено за потребите на овој проект во шесте земји од Западен Балкан во периодот од март до април 2023 година.

I. Енергетско милје на Босна и Херцеговина

Енергетиката е клучен економски сектор во Босна и Херцеговина и потенцијална движечка сила за економскиот раст на земјата. Изобилството од хидроенергетски ресурси и резервите на јаглен на БиХ¹ ѝ овозможува на земјата да произведува големи количества електрична енергија, со што таа стана нејзин најголем извозен производ.² БиХ е единствениот нето-извозник на електрична енергија во земјите од Западен Балкан, и притоа им продава повеќе од 50% од вкупно произведената енергија на своите соседи Хрватска и Србија. Следствено на тоа, енергетски сектор на земјата е мошне привлечен за странските актери, особено за Кина, што го објаснува нивниот континуиран ангажман во земјата. Сепак, енергетскиот сектор на БиХ во голема мера се потпира на јаглен. БиХ има дваесет и петти по големина резерви на јаглен во светот (0,2% од глобалното учество) и користи лигнит како основно гориво за производство на енергија.

Во 1995 година, по завршувањето војната во Босна, енергетскиот систем во БиХ беше поделен помеѓу три акционерски друштва (при што државата/ентитетите се мнозински акционери). Овие компании добија овластувања да го контролираат производството и дистрибуцијата на електрична енергија. Ваквата поделба немаше техничка основа, туку ја одразуваше архитектурата на етно-политичките поделби во земјата. Во таа смисла, тоа доведе до значителни разлики во производството на енергија помеѓу трите јавни претпријатија: ЈП³ Електропривреда БиХ (со седиште во Сараево), МЗ⁴ Електропривреда Република Српске (со седиште во Требиње), и ЈП Електропривреда Хрватске заједнице Херцег Босне (со седиште во Мостар).⁵

Потпирањето на јаглен за цели на греење во домаќинствата и производството на електрична енергија ја рангира БиХ меѓу земјите со највисоко ниво на загаденост на воздухот во светот во однос на сите три регулирани загадувачи: сулфур диоксид (SO₂), прашина и азотни

1 Земјата нема сопствени извори за експлоатирање на природен гас и целиот гас го увезува од Русија. Сепак, гасот сочинува само 3% од вкупниот енергетски микс на земјата, бидејќи природниот гас се користи за греење само во неколку градови. Види *Bosnia and Herzegovina - Energy* (trade.gov)

2 [Bosnia and Herzegovina \(BiH\) Exports, Imports, and Trade Partners | OEC - The Observatory of Economic Complexity](#)

3 Јавно претпријатие

4 Мјешовит Холдинг – Mixed Holding (Mixed Holding Power Utility of Republic of Spaska Akcionere Company Trebinje) <https://ers.ba/organizational-chart/>

5 Босна и Херцеговина - Енергетика (trade.gov)

оксида (NOX).⁶ Неодамнешен извештај на Bankwatch⁷ покажува дека во 2022 година, емисиите на SO₂ од блоковите кои користат јаглен во БиХ биле осум пати поголеми од нормата, додека емисиите на прашина од ТЕ Гацко биле дванаесет пати поголеми од просекот.

Како и сите други земји од Западен Балкан, од БиХ се очекува да премине од јаглен на обновлива енергија и да усвои поодржливи еколошки практики додека напредува кон интегрирање во ЕУ. Сепак, слично како и нејзините соседи, БиХ премногу се потпира на хидроенергија во споредба со енергијата од ветер и соларната енергија⁸ и таа и понатаму е во останува во рани фази на подготовка за усогласување со енергетските и климатски политики на ЕУ. Земјата, исто така, се соочува со потешкотии во склучувањето договор за постоење на гасовод низ целата земја што ќе ја поврзе со регионот и ќе овозможи снабдување со неруски гас.⁹

Во својот извештај за БиХ од 2022 година, Европската комисија ја повика земјата да усвои законодавство за обновлива енергија и енергетска ефикасност, во согласност со обврските што произлегуваат од Договорот за енергетска заедница (ЕКТ) и обврските преземени на Самитот во Софија во 2020 година за зелена агенда за земјите од Западен Балкан. Таа, исто така, ја советува БиХ да го финализира и усвои Националниот план за енергетика и клима (NECP) 2021-2030 година.

Во 2022 година, Република Српска (Република Српска) усвои нови закони за обновливи извори на енергија и ефикасно комбинирано производство на енергија, додека Федерацијата на Босна и Херцеговина (ФБиХ) усвои нови закони за електрична енергија, енергетика и регулирање на енергетските активности (се очекува да биде одобрен од Парламентот на Ентитетот). Нацртот на NECP во моментот се разгледува од страна на Енергетската заедница,¹⁰ додека Меѓународната агенција за обновлива енергија (Irena) неодамна ја претстави Проценката на подготвеноста за обновливи извори на Босна и Херцеговина (RRA), која предлага збир на препораки за забрзување на енергетската транзиција на земјата.¹¹ Ова предвидува намалување на емисиите на стакленички гасови за 41,21% во споредба со нивоата од 1990 година, учество на обновливите извори на енергија од 43,62%, воведување на моделот на системот за тргување со емисии на Европската Унија и крај за нови проекти за електрани кои користат јаглен.

6 https://www.complyorclose.org/wp-content/uploads/2023/06/2023_06_28_Comply-or-close.pdf

7 [2023_06_28_Comply-or-close.pdf \(complyorclose.org\)](https://www.complyorclose.org/wp-content/uploads/2023/06/2023_06_28_Comply-or-close.pdf)

8 [Енергетски сектор во Босна и Херцеговина - Bankwatch](#)

9 *Интервју на Федералното Министерство за енергија, рударство и индустрија (онлајн, 06.07.2023)*

10 <https://www.energetika.net/eu/novice/energy-policy/bih-forsees-necp-adoption-byend-2023---official>

11 <https://www.energetika.net/eu/novice/energy-policy/irena-presents-steps-to-speedup-bih's-energy-transi>

II. Незнаење кај јавноста и огромните последници од загадувањето

И покрај тоа што примарно користи природен гас за греење, Сараево е најзагаден град во Европа, особено во зимските месеци. Податоците¹² откриваат дека во јануари 2023 година, дневните отчитувања на фините честички во воздухот (кои се мерат како загадување со честички (PM) 2,5) надминале повеќе од 50 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ во текот на 16 дена, што е неколку пати повисоко од она што Светската здравствена организација го смета за безбедно. Во истиот месец, присуството на честички се искачи над 100 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ во период од пет дена. БиХ исто така има и петта највисока стапка на смртност од загаден воздух.¹³ Ваквите бројки ја прават енергетската транзиција на БиХ прашање на живот и смрт.

Но, јавноста изгледа не е свесна за тежината на оваа ситуација. Истражувањето спроведено за потребите на овој проект открива дека еколошките прашања и енергетската безбедност се помалку значајни проблеми за граѓаните на БиХ отколку економските тешкотии и корупцијата. Само кога конкретно беа прашани во врска со еколошките проблеми, испитаниците го идентификуваа загадувањето на воздухот како критичен проблем. Една заинтересирана страна со која беше разговарано за потребите на оваа студија дури тврдеше дека „и покрај експлоатацијата на јаглен, Западен Балкан е само минимален загадувач доколку се мери по глава на жител“.

**Извештај
WB6**
Енергетска
состојба
во Босна и
Херцеговина
040423.

Граѓаните на Босна и Херцеговина најмногу се загрижени за корупцијата, а потоа и за економските тешкотии

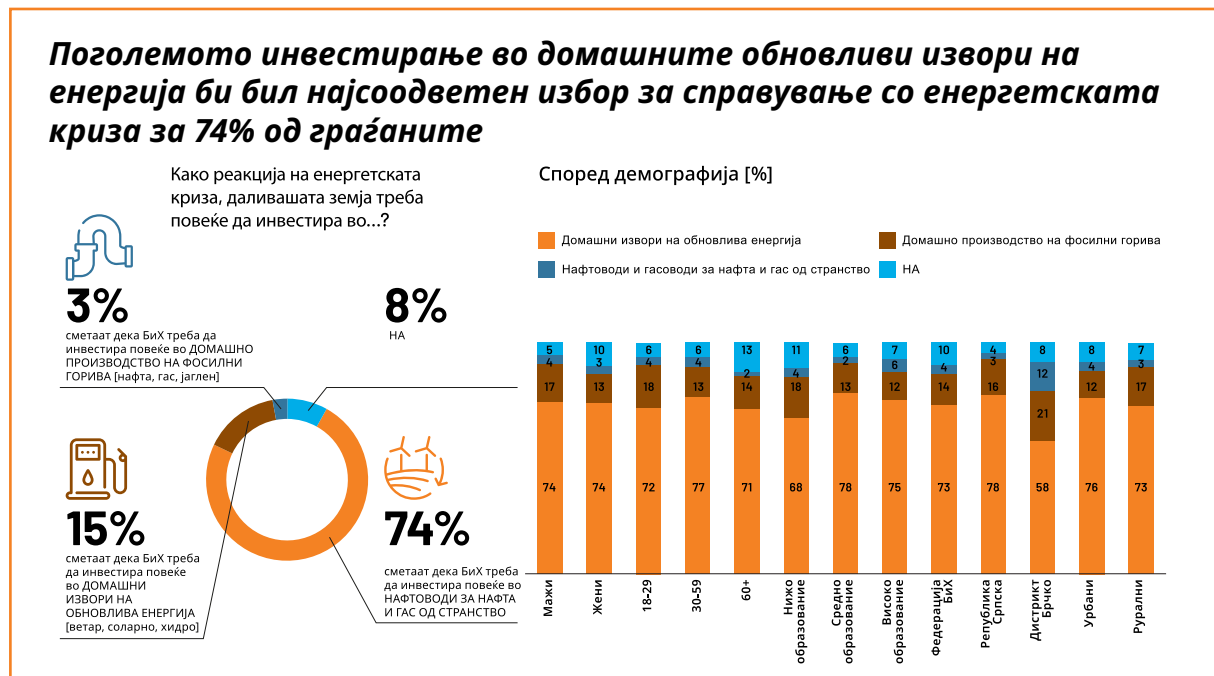
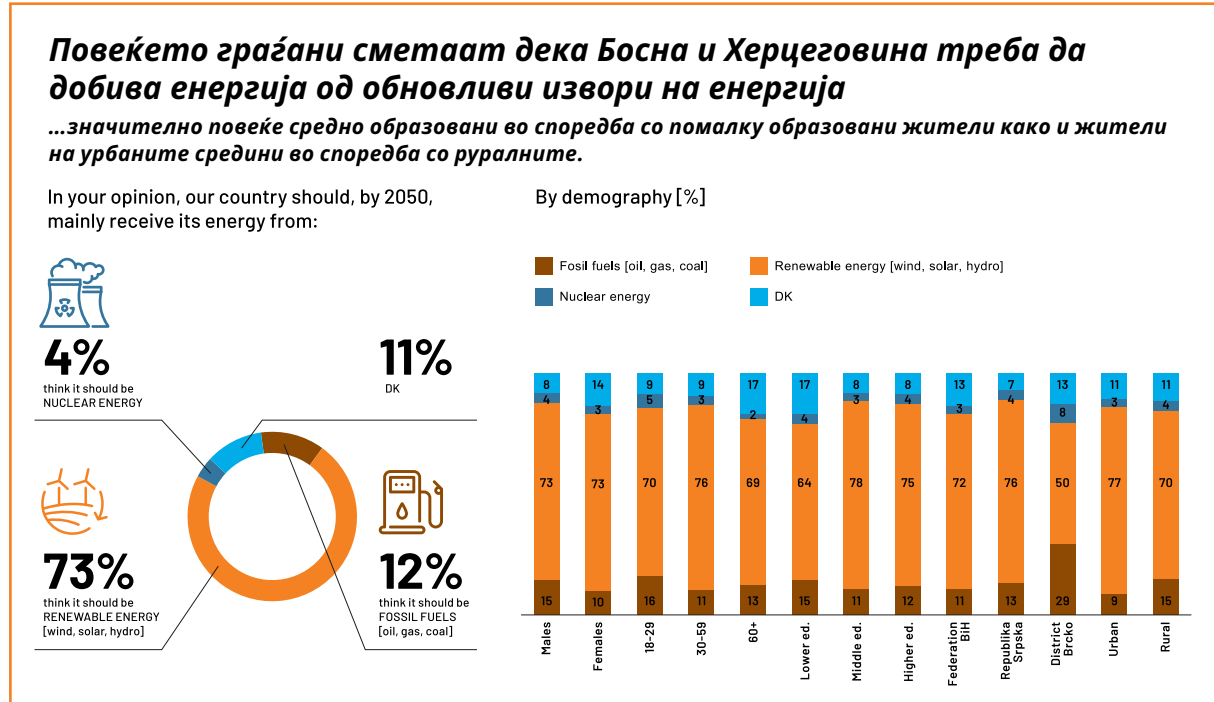
Кои од овие проблеми најмногу ве засегаат лично?	Сите одговори		Демографски податоци (сите одговори - %)													
	Сите одговори	Првиот одговор	Мужки (N=403)	Жени (N=577)	18-29 (N=207)	30-39 (N=192)	40-49 (N=201)	50-59 (N=231)	60-69 (N=231)	Средно образовани (N=252)	Средно образовани (N=141)	Енергетска инфраструктура (N=220)	Република (N=158)	Ентитет Брчко (N=24)	Урбани (N=480)	Рурални (N=570)
Економски потешкотии	27%	53%	55	51	57	52	52	53	53	53	53	53	53	49	53	53
Воната во Украина	9%	24%	24	24	21	25	25	23	27	16	22	29	25	23	25	25
Корупција	33%	58%	57	58	50	58	63	57	56	65	59	53	79	58	57	57
Можен конфликт на Балканот	7%	21%	21	22	22	23	19	17	24	23	22	22	4	23	20	20
Деградирање на животната средина	3%	13%	13	12	12	14	11	14	11	14	11	15	17	10	15	15
Енергетска криза	7%	22%	24	20	21	22	22	22	23	19	19	26	29	26	19	19
Климатски промени	5%	14%	14	15	12	16	12	14	13	18	13	17	4	14	15	15
Слаба демократија	3%	12%	14	11	15	12	11	10	14	12	11	14	8	12	12	12
Друго	3%	3%	7	5	7	6	5	6	6	6	7	5	8	6	6	6
НА	2%	3%	2	2	5	1	3	4	2	0	3	1	0	2	3	3

¹² <https://www.hrw.org/news/2023/02/08/time-tackle-bosnia-and-herzegovinas-toxic-air#:~:text=The%20country%20has%20the%20fifth>

¹³ <https://www.hrw.org/news/2022/08/29/bosnia-and-herzegovina-deadly-air-pollutionkilling-thousands>

Истражувањето, исто така, покажува дека 73% од граѓаните сметаат дека БиХ треба да добива енергија од обновливи извори, додека 74% од граѓаните силно ги поддржуваат инвестициите во домашни обновливи извори на енергија.

Извештај_WB6 Енергетска состојба во Босна и Херцеговина 040423.

На прашањето кој е виновен за сегашната состојба, испитаниците во БиХ сметаат дека ЕУ (22%) и Русија (21%) „најмногу помагаат во зголемувањето на употребата на фосилни горива“. Поточно, 18% во Федерацијата, 30% во Република Српска и 8% во Дистриктот Брчко

сметаат дека ЕУ е главниот виновник, додека 10% во Федерацијата, 40% во Република Српска и 33% во Дистриктот Брчко гледаат на за Русија како главен фактор. Според тоа, ставовите на луѓето зависат од географијата и афинитетот на нивниот ентитет во однос на различни надворешни актери, што го одредува и видот на присутните информации и нивната видливост во јавноста.

III. Доминација на фосилни горива

Зависноста на БиХ од јаглен - кој учествува со речиси 70% во нејзината вкупна потрошувачка на енергија - се очекува да продолжи и во наредните години. Во земјата има пет термоелектрани и сите се поврзани со рудниците кои се наоѓаат во близина. Двете најголеми од нив (ТЕ Тузла и ТЕ Какањ) се наоѓаат во Федерацијата на Босна и Херцеговина и се управувани од Електропривреда ФБиХ. Останатите три се во Република Српска: ТЕ Угљевиќ и ТЕ Гацко се управувани од Електропривреда Република Српске, додека ТЕ Станари и соседниот рудник се во приватна сопственост на деловната групација за електрична енергија Energy Financing Team (EFT), чиј мнозински сопственик е семејството (Вук) Хамовиќ.

Блокот 4 од ТЕ Тузла и блокот 5 од ТЕ Какањ требаше да бидат затворени во 2022 година според Договорот за ЕКТ, но Владата и Парламентот на ФБиХ одобрија незаконско продолжување на нивниот работен век, што доведе до покренување на процедура за решавање на овој спор од страна на Секретаријатот на Енергетската заедница во октомври 2022 година.¹⁴ Експертите кои беа консултирани за потребите на овој проект рекоа дека Тузла и Какањ најверојатно ќе продолжат да работат до 2040 година или подолго. Покрај тоа, озлогласените планови на БиХ за проширување или изградба на нови електрани на јаглен дополнително ги комплицираат проблемите што произлегуваат поради застарените блокови. На пример, проектите за проширување на блокот Тузла 7 и Угљевиќ III се поврзани со кинески компании и тие остануваат нереализирани и покрај потпишаните договори кои датираат од пред една деценија.¹⁵ Иако Кина е доминантен извор за финансирање на „валканата енергија“ во БиХ, минатата година беше објавено дека чешката компанија Витковиц била заинтересирана за проектот Гацко II, кој е во мирување неколку години.

¹⁴ <https://bankwatch.org/beyond-fossil-fuels/the-energy-sector-in-bosnia-and-herzegovina> <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2022/10/28.html>

¹⁵ <https://balkans.aljazeera.net/news/economy/2021/9/30/kinesko-ne-uvertira-u-krajprojekta-od-750-miliona-eura>

IV. Кинеско форсирање на јагленот и неговото влијание врз енергетскиот сектор

Најконтроверзниот енергетски проект досега е проширувањето на ТЕ Тузла. Инвеститор во овој проект е Електростопанството на Босна и Херцеговина (ЕПБиХ) со користење на кредит од кинеска банка. Учесниците на експертската тркалезна маса тврдеа дека договорот за проширување на ТЕ Тузла го постигнале Златко Лагумџија и Мирза Кушљугиќ во 2014 година. Првиот беше министер за надворешни работи, а вториот член на неговата Социјалдемократска партија. Споменати се и други политички врски, вклучувајќи ја и улогата на српскиот претседател Александар Вучиќ во овој и во други енергетски проекти. Сите интервјуирани засегнати страни се согласија дека изградбата на ТЕ Блок 7 во Тузла нема да се случи.¹⁶

Во ноември 2017 година, по неколку години без никаков напредок, Експорт-импорт банка на Кина се согласи да обезбеди заем од 613 милиони евра за изградба на блокот ТЕ 7 од страна на конзорциум составен од три кинески компании. Неколку месеци подоцна, Секретаријатот на Енергетската заедница побара од владата на ФБиХ да се воздржи од гарантирање на заемот бидејќи тој не е во согласност со правото на ЕУ и затоа е незаконски.¹⁷ Американската компанија Џенерал Електрик (производител задолжен за испорака на турбина и генератор со моќност од 450 MW) се повлече од проектот откако не го доби потребното одобрение. Овој исход повлекува значителни трошоци за земјата,¹⁸ вклучувајќи и загуба од 230 милиони конвертибилни марки кои веќе беа потрошени за проектот. Во 2021 година, Кина најави повлекување од инвестициите во експлоатација на јаглен и производството на енергија во Западен Балкан.¹⁹ Со

¹⁶ <https://www.intellinews.com/bosnia-likely-to-end-deal-with-chinese-consortium-ontuzla-7-coal-plant-construction-296071/?source=bosnia-and-herzegovina>

¹⁷ https://bankwatch.org/press_release/bosnia-herzegovina-environmental-permit-for-buk-bijela-hydropower-plant-cancelled

¹⁸ <https://www.slobodnaevropa.org/a/blok7-tuzla-termoelektrana-kinezi/31958831.html>

¹⁹ <https://6yka.com/kolumne/kina-obustavlja-projekte-na-ugalj-republika-srpska-neodustaje-od-termoelektrana>

делумен исклучок на Колубара 2 во Србија, веројатно е дека ерата на големи проекти за јаглен во регионот кои се финансирани од Кина сега е завршена.

Иако често се нарекуваат „кинески инвестиции“, засегнатите страни од Кина обично се доверители и изведувачи на работи за поединечни енергетски проекти (ЕПС – инженеринг, набавки, изградба) со кинески компании. Рудникот и електраната ТЕ Станари, која е единствена целосно приватна електрана во БиХ, ја изгради кинеската корпорација Донгфанг Електрик (според договор за ЕПС со сопственикот ЕФТ) со заем од 350 милиони евра овозможен од кинеската банка за развој.²⁰ Нашите учесници на тркалезната маса останаа на ставот дека владата на Република Српска била директно вклучена во овој проект со промена на правилникот за пренос на договор за концесија и сопственички права на концесионерите. Тие посочија дека групата ЕФТ добила повластен третман за други концесии или договори во Република Српска. Случајот го истражуваат Центарот за истражувачко новинарство (ЦИН)²¹ и судовите²², и тоа во неколку наврати од почетокот на 2000-тите години, но ЕФТ беше ослободен од какво било незаконско постапување. Сепак, работењето на компанијата и понатаму е под лупата на јавноста.

Неправилности во договорните процедури, кои отвораат сомнежи за корупција,²³ беа откриени во случајот со Угљевик, која е втора најзагадувачка електрана на јаглен во Европа.²⁴ Во 2022 година, Центарот за животна средина Бања Лука (CZZS), кој е една од најактивните организации во одбрана на еколошките прашања во земјата, ја тужеше владата на Република Српска²⁵ за издавање еколошка дозвола на Comsar Energy (која е во сопственост на рускиот милијардер Рашид Сердаров) за новата ТЕ Угљевик III.

Учесниците на тркалезната маса објаснија дека вклученоста на кинеските засегнати страни поттикнува шпекулации и недоверба (меѓу граѓаните, Владата и компаниите) во врска со овие проекти. Недостатокот на јасност во однос на придобивките за ентитетите на БиХ и недостатокот на транспарентност во доделувањето на договорите се веројатно причините поради кои учесниците на тркалезната маса тврдеа дека овие договори се дел од клиентелистички мрежи овозможени од политичките партии за финансирање на нивните лични интереси.

Кинеските државни компании имаат тенденција да влегуваат во проекти за јаглен со домашни компании од Западен Балкан и да ги заобиколат механизмите за проверка и одобрување. Ова го покренува прашањето „дали напорите на Кина за нови проекти базирани на јаглен

20 <https://china.aiddata.org/projects/42189/>

21 https://www.cin.ba/energopotencijal/en/istrazivacke_price/javno-dobro-za-kineskikredit.php

22 <https://www.theguardian.com/uk/2005/jul/23/freedomofinformation.politics>

23 <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-termoelektrana-ugljevik/31354624.html>

24 <https://www.env-health.org/wp-content/uploads/2019/02/Chronic-Coal-Pollutionreport.pdf> (страница 15)

25 <https://www.slobodnaevropa.org/a/ekolozi-tuzba-ministarstvo-rs-dozvolatermoelektrana/31943674.html>

во земјите од Западен Балкан директно придонесуваат за поткопување на владеењето на правото“.²⁶ Како што изјави еден експерт: „Не знаеме што има во договорот со Кинезите, тие немаат транспарентност. Не сум разговарал со Кинезите“.²⁷

Истото мислење го повтори и еден друг висок експерт од Зеница, кој направи паралела со приватизацијата на Арчелор Митал Зеница, во сопственост на Митал Стил од 2004 година: „Големите индустрии се големи потрошувачи на енергија. Сите тие имаат слични траектории и проблеми - загадување (филтри не се користат дури и да постојат). Арчелор Митал Зеница никогаш не ги исполни ветувањата кои ѝ беа дадени на заедницата“.²⁸

V. Кина има намера да доминира и во секторот на обновливи извори на енергија

Зелената транзиција на БиХ станува сè поатрактивна за странските актери. На пример, во месец март 2022 година, за време на состанокот со Групата за пријателство со Азија на Парламентарното собрание на БиХ, кинескиот амбасадор најави дека Пекинг ќе започне нови инвестиции во обновливите извори на енергија во земјата, поточно во хидроцентрали и ветерни централи. Првично се очекуваше дека ќе има проекти од повеќе милијарди евра, но досега финансирањето е под три милиони конвертибилни марки.

Групацијата ЕФТ веќе доби концесија од Владата на Република Српска за изградба на ХЕ Улог на Неретва, повторно со Синохидро Корпорација Лимитед како изведувач. Во моментот три кинески компании се „борат“ за склучување договор за ЕПС за ХЕ Бук Бијела на реката Дрина,²⁹ кој е соработка помеѓу ЕПРС и ЕПС. На проектот се спротивставуваат властите во ФБиХ, кои го сметаат за закана за реката.

Во декември 2021 година започна изградбата на ветерната електрана Ивовик која се наоѓа во Херцеговина помеѓу Томиславград и Ливно.

²⁶ <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-termoelektrana-ugljevnik/31354624.html>

²⁷ Интервју со НВО активист и експерт за животна средина во Тузла (29/05/2023)

²⁸ Експерт за животна средина (онлајн интервју, 06/06/2023)

²⁹ <https://serbia-energy.eu/republika-srpska-three-chinese-companies-are-fighting-for-the-largest-hydroelectric-project/>

Ова е најголемиот ветерен парк во БиХ. Две кинески државни компании (China National Technical Import & Export Corporation и Powerchina Resources) планираат да инвестираат 130 милиони евра во овој проект, што претставува најголема инвестиција во обновлива енергија во земјата.³⁰ Паралелно со ова, во 2021 година, српската компанија Energy Financing Team (EFT) потпиша ЕРС³¹ договор со кинеската меѓународна корпорација Донгфанг Електрик³² (ДЕК) за изградба на соларна електрана Билеќа со моќност од 60 MW во Источна Херцеговина (Република Српска), во близина на Требиње.³³ Корпорацијата DEC ги посочува само проектите за чиста енергија, што создава слика за компанија која е целосно посветена на зелена транзиција и на одржлива иднина.³⁴

За статусот на енергетската транзиција беше разговарано и со експерти на тркалезна маса во Тузла. Тие посочија дека во текот на последниве децении, приватни компании од Словенија, Хрватска и Австрија, меѓу другите, добија важни концесии и непропорционално високи субвенции (10-15%) за експлоатација на хидроенергија во земјата во споредба со нивното производство. Згора на тоа, истражувањата покажуваат дека таквите проекти, вклучително и оние што неодамна беа покренати, се одобрени без многу размислување за тоа кое би било нивното влијание врз животната средина.³⁵ Како резултат на тоа, места како Фојница³⁶, Крушчица³⁷, Неретвица³⁸ и Буна³⁹ беа сведоци на силен јавен отпор.⁴⁰ Во 2022 година, прво долниот, а потоа и горниот дом на Парламентот на ФБиХ ги усвоија измените на Законот за електрична енергија на ентитетот со кој се забранува изградба на мали хидроцентрали до 10 MWh поради нивното негативно влијание врз животната средина.

30 <https://n1info.ba/english/news/chinese-companies-building-biggest-wind-park-in-bosnia/#:~:text=The%20investment%20by%20China%20National>

31 *Инженеринг, набавки и градежништво*

32 *Истражувачите се обидоа да контактираат со компанијата за да направат интервју, но ниту телефонскиот број ниту е-поштата на нивната веб-страница се чини дека не се во функција.*

33 <https://www.reuters.com/business/energy/eft-chinas-dec-sign-49-mln-deal-buildsolar-plant-bosnia-2021-12-03/>

34 <https://www.dongfang.com.cn/index.htm>

35 *BiEPAG brief*

36 [Stop Persecution - Two illegal dams and villagers battling the year round \(stoppersecution.org\)](http://stoppersecution.org)

37 [A Balkan Dam Boom Imperils Europe's Wildest Rivers - Yale E360](https://www.yale.edu/e360)

38 [After protests, and as the result of an on-going legal battle, two small hydropower plants on the Neretvica River are cancelled \(rewild.org\)](http://rewild.org)

39 <https://antikorupcija.info/bunski-kanali-konacno-zasticeni/>

40 *BiEPAG brief*

VI. Енергетската безбедност купува социјален мир

Резиденцијалниот сектор има најголемо учество во вкупната потрошувачка на енергија во БиХ.⁴¹ Законите за обновливи извори на енергија и понатаму се суштински во овој контекст.⁴² Еден модел на обновлива енергија е да се користат фотоволтаични центри (FNE) во приватна сопственост од 200 kW, кои произведуваат сопствена енергија и се поврзани со фотонапонски електроенергетски систем (FN систем).⁴³ Парламентот на ФБиХ усвои сеопфатен сет на закони за енергетика во август 2023 година. Овие закони ги регулираат обновливите извори на енергија и комбинираното производство, и обезбедуваат потенцијал за поголемо поддршка за производство на сончева енергија.⁴⁴

Оправдувањето што го даваат интервјуираните во однос на експлоатацијата на фосилни горива, особено од страна на производителите на енергија во државна сопственост, е енергетската безбедност, што гарантира економски и социјален мир. Како што рече еден од интервјуираните: „Не ја почувствувавме енергетската криза во БиХ. Фосилните горива обезбедија социјална сигурност. Цените на електричната енергија останаа исти и покрај енергетската криза која беше предизвикана од војната во Украина.“⁴⁵

Бидејќи цените на енергијата се регулирани од државните агенции (FERK, DERK и REERS), цените на електричната енергија може вештачки да се одржуваат на ниско ниво. Производството на енергија од јаглен честопати се претставува и како можност за вработување. Учесниците на работилницата зборуваа за економската зависност на локалните заедници од термоелектраните и рудниците во време кога невработеноста кај младите во Тузла е на граница од 70%. Според еден од интервјуираните, ТЕ Станари вработува околу 1.000 луѓе кои ризикуваат да ги загубат своите работни места доколку централата биде затворена. Компанијата ЕФТ, исто така, придонесува за развој на локалната заедница, според она што е наведено на нивната веб-

41 <https://bankwatch.org/beyond-fossil-fuels/the-energy-sector-in-bosnia-andherzegovina>

42 <https://eu.boell.org/en/2022/03/07/bosnia-and-herzegovina-dismantling-monopoliesgreen-transition>

43 Интервју со претставник на ЕПБиХ (30/05/2023)

44 <https://solarno.net/usvojen-set-reformskih-energetskih-zakona-u-fbih/>

45 Исто.

страница.⁴⁶

Дискусиите на тркалезната маса, исто така, открија дека општината и Кантонот Тузла се стимулирани да поддржат проекти поврзани со проширувањето на ТЕ затоа што со прекуи нив добиваат греење (топлата вода е спореден производ во производството на електрична енергија). Учесниците укажаа на 22.000 домаќинства кои во моментот се приклучени на системот за далечинско греење кој е снабдуван од ТЕ. Околу 20.000 не се приклучени, но се надеваат дека ќе бидат (делови од Тузла, Лукавац и Живинице).

За жал, влијанието врз здравјето кај овие заедниците се занемарува, при што учесниците на тркалезната маса пријавија тивки смртни случаи во многу домаќинства и недостаток на инвестиции во јавното здравство за оние луѓе кои живеат во близина на ТЕ Тузла. Работите да бидат уште полоши, експертите објаснија дека некои други ТЕ користат кафеав јаглен со послаб квалитет (кој се ископува во Мркоњиќ Град) а кој исто така се извезува и во Србија. Тој има помала калориска вредност, но поголем коефициент на загадување.

Како одговор на ова, се зголемува противењето на локалните здруженија и меѓународните организации.⁴⁷ Од 2013 година, Центарот за животна средина од Бања Лука и Центарот за екологија и енергија од Тузла водат кампања под слоганот „Стоп за валканата енергија – иднината е обновлива“. Кампањата има за цел да создаде свест за загрижувачката состојба на животната средина во БиХ и за неодржливиот енергетски систем на земјата.

Загадувањето, деградацијата на животната средина и фрустрацијата на народот се нашироко игнорирани од политичарите во БиХ. Нерамномерната и бавна либерализација на енергетскиот пазар на земјата, исто така, е во спротивност со барањата поставени како дел од процесот на европска интеграција и кои предвидуваат усогласување со енергетската и климатска политика.

46 <https://www.eft-group.net/new-page-1>

47 <https://www.youtube.com/watch?v=KYfd8xiDwvc>

VII. Може ли БиХ да се брани себеси и своите природни ресурси?

Ако ги земеме во целина, овие наоди сугерираат дека странските актери се повеќе симптом отколку причина на бавната енергетска транзиција на БиХ. Нивна главна мотивација е да не вршат политичко влијание во БиХ. Наместо тоа, тие доаѓаат во земјата поради нејзиното изобилство на природни ресурси, добро развиената инфраструктура и производствени капацитети и со цел да генерираат профит. Тие не инвестираат за да преземат одговорност за одржливо управување со природните ресурси или производство на енергија, туку само за да обезбедат концесии и брзо да ги повлечат парите пред да преминат на нова работа и без да ги исполнат своите договорни обврски.

Во едно такво попустливо опкружување, локалните засегнати страни се подготвени да ги игнорираат негативните последици од нивното вклучување во енергетски проекти врз заедниците и врз земјата воопшто. Во таа смисла, странските актери го прават она што го прават во БиХ затоа што „им се може“ – затоа што националните политички лидери го овозможуваат тоа и затоа што граѓанското општество и населението не можат тоа ефективно да го оспорат. Краткорочните последици од оваа политичка неодговорност се негативни, но долгорочните импликации ќе бидат многу големи.

Досега, спроведувањето на реформите беше доволно комплицирано поради распределбата на надлежностите во областа на енергетиката на ниво на држава, ентитет и кантон.⁴⁸ Бидејќи секој ентитет има свои посебни закони, организациски структури и мрежи за контрола на квалитетот, и бидејќи е мала координацијата помеѓу различните нивоа

48 Видете исто така <https://www.dw.com/en/coal-and-corruption-impede-roll-out-of-cleanenergy-in-bosnia/a-62161285> у <https://eur02.safelinks.protection.outlook.com/?url=https%3A%2F%2Fneighbourhood-enlargement.ec.europa.eu%2Fsystem%2Ffiles%2F2022-10%2FBosnia%2520and%2520Herzegovina%2520Report%25202022.pdf&data=05%7C01%7Cstratulat%40epc.eu%7C887c66c8a10d4e83e6b408db928b-f321%7C1ce4486021b74941a004d5b6bd1bd95e%7C0%7C0%7C638264902010916302%7CUnknown%7CTWFpbGZsb3d8eyJWljiMC4wLjAwMDAiLCJQIjoiV2luMzIiLCJBTiI6Ij1haWwiLCJXVCi6Mn0%3D%7C3000%7C%7C&sdata=IPdbmMEd08mGd47IZehxUvV1bFk%2FIqPElJo-3LIDJpGU%3D&reserved=0>

на власта, ефективното управување со ситуацијата е тешка задача.⁴⁹ Затоа, ЕУ треба да инсистира, на пример, БиХ да формира национално тело за животна средина. Исто така, таа треба да инсистира на домашни решенија за моментално сложениот и нефункционален систем на управување во државата.

⁴⁹ [Bosnia and Herzegovina: Deadly Air Pollution Killing Thousands | Human Rights Watch \(hrw.org\)](#)

Патот кон 2030 година и потоа

- > За да започне со примена и да ја искористи трансформацијата на глобалниот енергетски сектор кон нулта нето стапка на емисии до 2050 година, на БиХ најпрво ѝ се потребни сеопфатни законски рамки кои го регулираат секој аспект од процесот на енергетска транзиција: обновливи извори, складирање енергија во форма на батериско складирање, водород и хидроенергија, искористување и складирање на јаглерод (CCUS), трговија со јаглерод, данок на јаглерод, електрични возила, дистрибуција/пренос на енергија, енергетска ефикасност, паметни градови, микро-мрежи и проекти за гасна енергија, во согласност со ЕУ и меѓународните стандарди.
- > БиХ треба да биде предмет на поголем притисок и на финансиска поддршка и експертиза во рамките на процесот на европска интеграција со цел да се постигне усогласеност. Некои од оние со кои разговаравме ја посочија незаинтересираноста на ЕУ за енергетскиот сектор, додека други рекоа дека Делегацијата на ЕУ е активна и ги поддржува владите и секторите кои се занимаваат со енергија. Позитивно е тоа што Сараево работи на тоа да стане јаглеродно неутрален град до околу 2035 година, како дел од иницијативата на ЕУ за „Градови со нулта стапка на загадување“.⁵⁰ Тој е еден од трите градови од Западен Балкан кои ќе бидат дел од оваа иницијатива, заедно со Подгорица и Елбасан а подразбира и широко ангажирање и дијалог со граѓаните.
- > Локалните политички чинители се главните виновници кога се во прашање проблемите во енергетскиот сектор. Ова ја нагласува потребата од поконкретни акции за справување со корупцијата (втор најрелевантен проблем за граѓаните во регионот кој беше посочен во нашето истражување), клиентелистичките мрежи и незаконските практики.
- > Текот на инвестиции од странски актери, особено Кина, бара силни нови механизми за проверка и одобрување, казнени мерки (на пр. парични казни за загадувачите и за прекршување на договорите) и координација на законските рамки на сите нивоа на управување, заедно со стратешка диверзификација на финансиите и капиталот под раководство на државата.
- > Во оваа смисла, политичките и дипломатските напори треба да одат рака под рака со поддршка за граѓанското општество и

50 https://www.eeas.europa.eu/delegations/bosnia-and-herzegovina/sarajevo-partmission-100-net-zero-emission-cities-launch-coalition-greener-projects_en?s=219

медиумите. Овие актери играат важна улога во тоа властите постојано да бидат „држени“ на одговорно однесување. Тие, исто така, можат да помогнат да се подигне свеста кај општото население во врска со разните предизвици и личната одговорност (на пр. да се намали потрошувачката на енергија, воведување изолација на своите домови или да се користат топлински пумпи), мобилизирајќи ја на тој начин јавната поддршка за реформи.

> Препорака на граѓанското општество е повеќеслојно инвестирање во едукација на пошироката јавност во однос на прашања поврзани со животната средина, климата и енергијата, со финансиска поддршка од ЕУ и БиХ.

За нас

Советодавната група за јавна политика „Балканот во Европа“ (BiEPAG) е заедничка иницијатива на Европскиот фонд за Балканот (EFB) и Центарот за студии за Југоисточна Европа на Универзитетот во Грац (CSEES) со цел промовирање на европската интеграција на земјите од Западен Балкан и консолидацијата на демократските и отворени земји во регионот. BiEPAG се заснова на вредностите на почитување на човековото достоинство, слобода, демократија, еднаквост, владеење на правото и почитување на човековите права, вклучувајќи ги и правата на лицата кои припаѓаат на малцински групи. Таа се придржува до вредностите кои се заеднички за општество во кое преовладуваат плурализмот, недискриминацијата, толеранцијата, правдата, солидарноста и еднаквоста меѓу жените и мажите. Во состав на групата се истакнати истражувачи на политики од регионот и од Европа со докажана експертиза во однос на Западен Балкан и на процесите кои го обликуваат регионот. Членови се: Членови се Флоријан Бибер (координатор), Бојан Баќа, Димитар Бечев, Матео Бономи, Срѓан Цвијиќ, Милица Делевиќ, Никола Димитров, Марика Џолаи, Ведран Џихиќ, Доница Емини, Ричард Гривсон, Дејан Јовиќ, Дамир Капиќиќ, Марко Кмезиќ (помошник координатор), Срѓан Мајсторовиќ, Јована Маровиќ, Зоран Нечев, Тена Прелец, Корина Стратулат, Николаос Цифакис, Алида Врачиќ, Ѓерѓи Вурмо, Наташа Вунш.

<https://biepag.eu>

Контакт: МИЛЕНА СТЕФАНОВИЌ, програмски менаџер
milena.stefanovic@balkanfund.org

Европскиот фонд за Балканот е заедничка иницијатива на Фондацијата „Ерсте“, Фондацијата „Роберт Бош“ и Фондацијата „Крал Бодуен“ кој презема и помага иницијативи за зајакнување на демократијата, ја негува европската интеграција и ја афирмирање улогата на Западен Балкан во справувањето со предизвиците на Европа. Неговата стратегија е фокусирана на три главни области - поттикнување на демократизацијата, зајакнување на регионалната соработка и зајакнување на интеграцијата во ЕУ. ЕФБ го поддржува процесот на афирмирање на ефикасноста на политиката за проширување на ЕУ низ Западен Балкан и подобрување на регионалната соработка меѓу

граѓанските организации заснована на солидарност и дијалог кој е заснован на побарувачката. Им овозможува на информираниите и еманципирани граѓани средства и платформи за преземање акција и за барање одговорни институции и демократија. Фокусот е ставен на континуираните реформи на политиките и практиките во земјите од Западен Балкан на нивниот пат кон членство во ЕУ.

www.balkanfund.org

Контакт: АЛЕКСАНДРА ТОМАНИЌ, извршен директор
aleksandra.tomanic@balkanfund.org

Центарот за студии на Југоисточна Европа е основан во ноември 2008 година по утврдувањето на Југоисточна Европа како стратешки приоритет на Универзитетот во Грац во 2000-та година. Центарот е интердисциплинарна и меѓуфакултетска институција за истражување и образование која има за цел да обезбеди простор за сеопфатни наставни и истражувачки активности на Универзитетот во врска со Југоисточна Европа како и промовирање на интердисциплинарна соработка. Центарот, исто така, има за цел да обезбеди информации и документација и да биде точка на контакт за медиумите и јавноста кои се заинтересирани за Југоисточна Европа, во однос на политичкиот, економскиот и културниот развој на регионот. Интердисциплинарен тим составен од правници, историчари и политиколози даде свој придонес во истражувањето за Југоисточна Европа, и тоа преку текстови, монографии и други публикации. Центарот редовно организира меѓународни конференции и работилници за промовирање на најсовремени истражувања кои се однесуваат на Југоисточна Европа.

<http://csees.uni-graz.at/>

Контакт: УНИВ.ПРОФ. ДР. ФЛОРИЈАН БИБЕР,
Професор по историја и политика на Југоисточна Европа
florian.bieber@uni-graz.at

Оваа студија е поддржана од Европската фондација за клима. Одговорноста за информациите и ставовите наведени во оваа студија е на авторот(ите). Европската фондација за клима не може да се смета за одговорна за каква било употреба на информации кои се содржани или изразени во неа.

Европски фонд за Балканот 2020. Сите права се задржани. Ставовите изразени во оваа публикација се само на авторот(ите) и не мора да ги претставуваат позициите или ставовите на Европскиот фонд за Балканот.

